

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті розглядаються проблеми політичної культури в сучасному українському суспільстві, яка характеризується переходом від авторитарно-етатистської до демократичної, громадянської культури. Проблему консолідації української держави має вирішити питання формування політичної культури, яка виступає базисом міцної держави та нації.

Духовне відродження України, розбудова незалежної, демократичної держави значною мірою залежить від національного менталітету, патріотизму громадян, за умови формування у них високого рівня політичної культури та політичної свідомості [1, с. 74]. Політична

культура, формується в конкретних соціально-економічних, політичних умовах існування суспільства. Політична культура – різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності і відносин, які відображують і закріплюють національні цінності та інтереси, формують політичні погляди та цінності, знання та навички участі у суспільно-політичному житті суспільства. Це система цінностей і аргументів, що забезпечують єдність політичної системи, її інститутів і організацій. Вона тісно пов'язана з уявленнями про світ політики і політичного, його закони та особливості функціонування. Суспільству з розвинутою політичною культурою притаманні такі ознаки, як гласність і плюралізм, висока політична культура особистості, політична активність людей. Остання проявляється в їх «включеності» в процес реалізації влади, участі в прийнятті політичних рішень.

Характер влади, її форми, прерогативи, методи дій і відносини з рядовими громадянами в чому залежать від загального культурного рівня розвитку суспільства, типу політичної культури, що затвердилася в ньому.

На Заході вагомий внесок у розробку теорії політичної культури внесли Г. Алмонд, С. Верба, М. Дюверже, Л. Пай, У. Розенбаум, М. Дюверже, Р. Інглхарт і т.д.

В політичній науці сформувалися два підходи щодо розуміння політичної культури. Перший підхід (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Дітмер) пов'язує з суб'єктивним змістом політики, який включає в себе сукупність духовних явищ і символів в контексті владно-політичних відносин.

За іншим підходом (С. Вайт, Дж. Плейно, У. Розенбаум) в політичній культурі виділяє прояви нормативних вимог, сукупність типових зразків поведінки, способи політичної діяльності.

Серед сучасних російських дослідників політичної культури можна виділити А.Галкіна, К.Гаджиева, О.Панаріна, О. Соловйова та ін. Зокрема К. Гаджиев зазначає, що політична культура – це ціннісно-нормативна система, яка поділяється більшістю населення в якості суб'єкта політичного співтовариства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, направлені на політичну систему [2, с. 338].

В Україні проблеми політичної культури досліджували В.Перебенесюк, І.Бекешкіна, В.Андрущенко, В.Бебик, М.Головатий, В.Ребало, Б.Цимбалістий, М.Остапенко.

Метою статті є розгляд основних проблем політичної культури українського суспільства. Для цього необхідно проаналізувати специфіку формування і функціонування політичної культури і визначити проблеми формування політичної культури в Україні.

Політична культура характеризує рівень засвоєння людиною і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм; ступінь використання досягнень політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ. Вона вказує на специфічні, політичні орієнтації – установки людей щодо політичної системи і власної ролі в політиці. Коли ми говоримо про політичну культуру суспільства, ми маємо на увазі політичну систему, відображену і «пережиту» в знаннях, почуттях і оцінках його членів.

Політична культура включає в себе ціннісні характеристики і принципи функціонування політичних інститутів, розвитку політичних відносин і процесів; характер участі людей у політиці; рівень і характер теоретичних знань про політику, ступінь розвитку політичних наук і культуру реалізації їх досягнень; оцінки політичних явищ, політичні орієнтації людей стосовно влади, власної політичної позиції та поведінки; емоційно-вольову сторону політичних позицій (любів, неприязнь, інтерес); зразки політичної поведінки, стилю, які визначають як можна і необхідно себе поводити; характер і цінності політичної соціалізації; релігійно-політичні орієнтації та оцінки.

Політична культура, існує в двох основних дієвих формах: а) в духовній (духовно-практичній), що включає політичний досвід, традиції, орієнтації, установки і символи, прояв почуттів в політиці; б) в предметно-функціональній (певні способи, форми, зразки організації політичних інститутів, засобів політичної діяльності, матеріалізує досягнення політологічної думки, характер політичного процесу). Обидві форми тісно взаємопов'язані, втілені або втілюються в політичних процесах і політичного життя суспільства.

Якщо принципи політичного управління характеризуються демократичністю, то різноманітнішими і гнучкішими будуть способи контролю за політичною владою і вищим буде рівень політичної культури. Політична культура – це сукупність зразків, форм, ціннісних характеристик політичної свідомості, які виникають в ході політичної діяльності, опосередковують процес політичного управління і політичної участі і є найбільш типовими для даної політичної системи, соціальної групи і індивіда способами висловлювання і реалізації політичної волі. Вона включає зафіксований в звичаях і законах політичний досвід суспільства, його класів, соціальних груп, трудових колективів, індивідів, рівень їх уявлень про владу і політичні відносини, їх здатність давати правильну оцінку явищам суспільного життя і займати відповідну політичну позицію в ній, відображену в конкретних соціальних діях.

Саме тому політична культура впливає на політичне життя суспільства в цілому, на все, що пов'язано з проблемами влади і управління,

участі людей у політиці, а також на інші сфери: взаємодію політики і права, політики та економіки, політики і моралі.

Політична культура є структурним елементом політичної системи, хоча і функціонує відносно самостійно. Політична культура, яка функціонує в суспільстві в даний час, відображає певною мірою історію розвитку його політичної системи. Політична культура пов'язує державу як центральний інститут політичної системи з громадянським суспільством; вона активно впливає на політичну систему, сприяючи або протидіючи її прогресивному розвитку; демократизація політичної системи немислима без достатньо високої політичної культури громадян та інших суб'єктів політики в суспільстві.

Інтегруючим елементом політичної культури виступає політичний світогляд, що є складовою загального світогляду окремої особистості, окремої групи чи іншої соціальної спільності. Великий вплив на характер політичних орієнтації, симпатій і антипатій людей здійснює домінуюча в суспільстві система світоглядних позицій, ціннісно-нормативних установок. Причому найбільший вплив на характер політичної культури, політичну участь, політичну поведінку здійснюють ті політичні цінності (демократичні, ліберальні, авторитарні й ін.), які відносяться до категорії усталених, отримавших певне емоційно-чуттєве забарвлення.

Крім того складовою частиною політичної культури є електоральна культура суспільства. Якщо політична культура включає в себе весь комплекс суб'єктивних орієнтацій відносно політики, то електоральна культура, включає в себе тільки ті орієнтації, які визначають позиції і поведінку громадян у виборчому процесі. Електоральна культура включає: ставлення до виборів як форми політичної поведінки; партійну ідентифікацію; ідентифікацію партійних лідерів і кандидатів; оцінки політичних подій, що впливають на вибори.

У політичній культурі можна виділити постійні та змінні компоненти. Постійні компоненти визначаються суспільно-історичними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими довгостроковими факторами, умовами, утвореннями. Ці компоненти включають орієнтації і установки людей відносно існуючої суспільно-політичної системи і ладу в цілому, найважливіші правила суспільно-політичної поведінки й діяльності. До них відносяться усталені морально-етичні цінності, національно-психологічні та релігійні норми поведінки і традиції. Змінні компоненти – це політичні настрої, швидкоплинні політичні погляди, оцінки та ін.

У політичній культурі доцільно розрізняти раціональний і емоційно-вольовий рівні. Раціональний рівень складається

з соціально-економічних і політичних інтересів, соціального статусу різних категорій населення, а також відповідних орієнтацій, які формуються на базі даних інтересів, установок; і емоційно-вольовий рівень формується з урахуванням елементів і феноменів, які визначаються насамперед соціально-культурними і соціо-психологічними факторами.

Компоненти політичної культури, детерміновані довготривалими факторами, характеризуються відносною стійкістю і постійністю, схильні до повільних змін, навіть внаслідок глибоких соціальних перетворень. При цьому як один з найбільш довготривалих і стійких факторів виступає конфесійний чинник і, відповідно, одним з найважливіших системоутворюючих компонентів політичної культури є релігія. Більшість політологів звертають увагу на значимість конфесійного елемента в якості певної субкультури в рамках політичної культури того чи іншого суспільства.

Ціннісні характеристики політичної культури неможливо зрозуміти і проаналізувати без урахування місця і ролі в них релігії. Конфесійний чинник, безпосереднім чином впливає на формування політичних уявлень, установок, орієнтації і тим самим визначає чи зумовлює специфіку політичної поведінки людей.

Будь-яке суспільство характеризується неоднорідністю наявних в ньому політичних структур. Це обумовлює наявність різноманітних і протилежних інтересів і потреб соціальних груп, окремих особистостей, які по-різному формують компоненти політичних культур, які в тій чи іншій мірі інкорпоровані в політичну культуру спільноти. Значимість конфесійного чинника як системоутворюючого компонента політичної культури полягає в тому, що релігія виконує інтегруючу і стабілізуючу функції, оскільки містить в собі комплекс загальнозначущих морально-культурних імперативів і традиційних цінностей і установок. Вона впливає як безпосередньо, так і опосередковано на процеси інтеграції індивідів у політичну систему. Це здійснюється через засвоєння людьми релігійних норм і приписів в якості нормативних стандартів і установок, що впливають на формування політичних ідей, поглядів і зразків політичної поведінки. Необхідно враховувати ступінь впливу релігійних традицій на такі базисні цінності соціально-політичної культури, як права і свободи людини, уявлення про характер влади, правила дотримання закону.

Для аналізу політичної культури можна використовувати поняття «національний характер», який можна трактувати як комплекс типових зразків поведінки, що складається на основі імпульсів і характеристик, що регулюють поведінку нації упродовж тривалого терміну.

Важливу роль у політичній культурі суспільства відіграють традиції. Саме їм притаманна унікальна якість, що забезпечує збереження безперервності історичного (а значить, політичного) процесу. Істотним є місце і роль стереотипів, політичних міфів. Вони формують почуття політичної ідентичності, виконують ідентифікаційно-інтегруючі, орієнтаційні, а іноді дезінтегруючі функції.

Політична культура як фундаментальне явище може бути осмислена лише з урахуванням усіх сфер суспільного життя, оскільки збагачується і оновлюється в процесі їх змін в суспільстві. Водночас політична культура тієї чи іншої країни самостійно впливає на процеси прискорення або уповільнення суспільного розвитку.

Політична культура впливає на хід і оцінку політичних дій. З іншого боку, політичні дії також створюють і змінюють зразки та оцінки, які становлять політичну культуру. Політична культура надає окремій людині головні принципи політичної поведінки, а соціальним групам – таку структуру цінностей, що забезпечують певну взаємопов'язаність функціонування інститутів і організацій; представляє політичні ідеали, політичні норми, надає зміст і цілісність всій політичній сфері, встановлює межі, в рамках яких члени суспільства приймають або відкидають законність існуючої політичної системи суспільства. В процесі «накопичення» і розвитку політичної культури складається певний політичний досвід, формуються стереотипні (традиційні) способи дій і сприйняття політичних явищ, політичні установки.

Показником політичної культури є матеріалізація в політичних інститутах ефективних принципів їх діяльності: ефективного та раціонального політичного управління суспільством, соціальної орієнтованості політики, свободи і відповідальності всіх громадян, демократії, гласності, плюралізму та ін. Через конкретно-історичну організацію політичних інститутів виражаються панівні в політичній культурі організаційні стандарти і уявлення про те, як і хто повинен здійснювати політичну владу, як і ким приймаються політичні рішення, якими способами вони реалізуються, як вирішуються політичні конфлікти, який реальний механізм підбору і просування кадрів в інститутах влади, яка роль опозиції в політичному процесі.

Рівень і стан політичної культури значною мірою визначають домінуючі способи політичного панування і політичної участі. Серед засобів політичного панування і формування політичних інститутів можуть переважати в різних поєднаннях виборність і змінюваність посадових осіб, може домінувати спадкова передача влади, нормативно налагоджені механізми зміни влади. Як способи здійснення влади

можуть виступати демократичні й авторитарні методи, переважати механізми примусу або переконання. Залежність політичної культури від політичних норм, моральних цінностей, прийнятих у суспільстві, проявляється, зокрема, у створенні нормативної моделі політичної культури, яка виробляється і пропонується суспільству політичними інститутами та організаціями. Політична культура знаходиться в динаміці, в тісній взаємодії з існуючою політичною системою. Ступінь розвитку політичної культури полягає в способах участі в політичному житті. Вона може здійснюватися як через демократичний політичний процес, так і за допомогою конфліктів.

Політична культура розвивається в контексті існуючих суспільно-політичних відносин, систем соціальної діяльності. Вона виникає, еволюціонує і, в кінцевому рахунку, розпадається, поступаючись місцем новій політичній культурі.

В цілому політичній культурі українців притаманні наступні риси.

Політична культура сучасної України має посткомуністичний, пострадянський характер. Її можна охарактеризувати комплексом національної меншовартості, нездатністю до адекватної оцінки власних національних інтересів, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили. Однак характер сучасних соціально-політичних процесів дозволяє стверджувати, що політична культура українського суспільства стає національною.

Хоча політична культура України залишається авторитарною, етатистською, патерналістською, в умовах суверенного існування відроджуються такі традиційні риси української політичної культури, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави.

Крім того для політичної культури України характерний розкол суспільства на прихильників комуністичних і соціалістичних цінностей, з одного боку, і консервативно-ліберальних – з іншого.

Особливості політичної культури в умовах сучасної України полягають в заідеологізованість мислення; низький рівень компетентності в управлінні справами суспільства і держави; правовий нігілізм; нерозвиненість громадянських позицій; підданські відношення до будь-якого центру реальної влади.

Сучасній Україні взагалі властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів, зокрема орієнтація на харизматичних лідерів, етатизм, патерналізм. Політична культура українського народу на сьогодні ще не є цілісною, оскільки окремі її компоненти або відсутні, або мають несформований характер. Багато політико-культурних

елементів не відповідають національному характеру, традиціям української нації, тобто політичній культурі властива неорганічність.

На політичну культуру України впливають регіональні фактори на основі чотирьох макрорегіонів: Центру, Заходу, Сходу і Півднях [4, с. 97].

Українська політична культура формувалася під впливом багатовікової бездержавності і розчленованості, а також індивідуалістичних рис української ментальності. Для сучасної української політичної культури характерна відсутність політичної єдиної структури, фрагментарність політичної свідомості, відчуженість від влади.

Бібліографічний список:

1. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М.Ф. Головатий, В.А. Ребкало. – К. : А.Л.Д., 1996. – 112 с.
2. Гаджиев К.С. Политическая наука / К.С. Гаджиев. – М., 1995. – 400 с.
3. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины / А. Стегний // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 3.
4. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б. Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 3.

В статті розглядаються проблеми політичної культури в сучасному українському суспільстві, яка характеризується переходом від авторитарно-єтатистської до демократичної, громадянської культури. Проблема консолідації українського державства повинен вирішити питання формування політичної культури, яка виступає базисом сильного державства і нації.

The paper addresses the problem of political culture in contemporary Ukrainian society, which is characterized by the transition from authoritarian to democratic, civic culture. The problem of consolidation of the Ukrainian state should be resolved by the forming a political culture that serves the basis for strong state and nation.

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2014